

Vas István (1910–1991) műfordítói munkássága

Varga Orsolya

E-mail: vargaorsolya@hotmail.com

Kivonat: A tavaly száz éve született Vas István az avantgárdból induló, s vele klasszicizáló szellemben szembeforduló harmadik nyugatos költőnemzedék méltatlanul elfeledett, pontosabban fel újra nem fedezett szerzője, aki manapság leginkább műfordításain keresztül él még mindig a köztudatban. Tanulmányköteteivel a magyar esszé Arany János-i és nyugatos hagyományát folytatta, önéletrajzi regényciklusában új műfajt teremtett: az esszé és a fikciós próza különleges és lebilincselő elegyét alkotta meg. Irodalmi tevékenységének talán legnagyobb része műfordítói munkával telt: a műfordítás és az élet összefonódása, párhuzama nagyszabású fordítói életműve kezdetétől kimutatható. A cikk megkísérel képet adni Vas műfordítói pályájáról és fordításszemléletéről. Fordítással kapcsolatos nézetei összefoglalásában a következő alapkérdésekre, illetve a fordítás-történet örök „ellentéteire” kerül a hangsúly: gondolat és forma, honosító és elidegenítő fordítás dilemmája, költői és filológiai fordítás, hagyomány és modern.

Kulcsszavak: fordítás-történet, fordításszemlélet, elidegenítő és honosító fordítás, formahűség, tartalmi hűség

„Az első magyar vers – és mindjárt nagy vers – szóról szóra való fordítás. De hát nem mi vagyunk az egyetlen költészet, amely idegen tüztől lobbant lángra.”

(Vas 1984: 180)

„A fordítás a leghazafiasabb műfaj irodalmunkban”

(Vas 1974: 543)

Bevezetés

Az tavaly száz éve született szerzőről manapság keveset hallunk, leginkább talán műfordításain keresztül él még mindig a köztudatban. Vas István a *Nyugat* harmadik nemzedékének méltatlanul elfeledett, pontosabban fel újra nem fedezett szerzője – hiszen a Baumgarten-díj (1948), a két József Attila-díj (1960, 1961) és a Kossuth-díj (1962) után hetvenévesen (1980) megkapta az akkor legmagasabb állami kitüntetést is. Az internetes oldalakon az első gyorskeresés eredménye: csupán hat sorban foglalják össze életrajzát; műveinek, műfordításainak felsorolása azonban hatszor annyi helyet vesz igénybe.

Csak remélhetjük, igaza lesz Hegedűs Gézának, aki szerint „idővel majd kétségtelen és köztudomású lesz, kik is voltak, akik a legmagasabb fokon képviselték a XX. század második felében a Magyar Parnasszust. Csaknem bizonyos, hogy ezek közé tartozik Vas István is, akire talán majd úgy emlékezik

az eljövendő irodalomtörténeti-esztétikai értékelés, hogy nála ötvöződött szer-
ves egységgé a magyar nemzeti hagyomány, a világirodalmi klasszikus távlat
és mindaz, amit az avantgárd törekvésekből a logikus elme hasznosítani tud.
Talán így vonul be majd klasszikus halhatatlanként tankönyveinkbe is” (1999).

Hogy átlássuk a kor szellemiségét, vessünk egy pillantást a magyar irodal-
mi élet kiválóságaira születésének évében: Ady 33 éves, Mikszáth akkor ün-
neplő pályájának 40. évfordulóját, majd ugyanabban az évben hirtelen meghal.
Mesterei: Babits 27 éves, Kosztolányi 25, Kassák 23, kortársai, későbbi barátai
pedig: Illyés 8, József Attila 5, Zelk 4, Radnóti épp beszélni tanul.

Vas kezdetben az avantgárdhoz csatlakozott (1926–27), 18 évesen Kas-
sákhoz vitte verseit, aki 1929-ben megjelentette egy prózaversét a *Munkában*
(„Urám mágá költő” – mondja ki első patrónusa az emlékezetes mondatot a
Korona kávéházban), majd a *Korunk* adott helyet költeményeinek. Az avant-
gardista mozgalommal húszévesen szembefordult.ⁱ 1932-ben megjelent köte-
tében már szabályos hexametekben írt, ami akkor újdonság volt, a modern
költők nem használtak szabályos metrumokat: József Attila és Radnóti is csak
később írtak verset hexameterbenⁱⁱ. Babits patronálásával 1933-tól került a
Nyugat harmadik nemzedékének élvonalába, 1934-től a *Válaszban* is publikált.

Életét különös, sorsszerű kettősségek határozták meg. A bécsi Kereskedel-
mi Főiskolán végzett tanulmányai után nagy cégekhez került Budapesten: nap-
közben számvittel, könyveléssel foglalkozott, esténként pedig költeményeiben
fejezte ki kora eszméit, ugyanakkor „a költészet szakembere” volt (Hegedűs
1999). Bár katolikus vallású, származása folytán a fasiszta zsidótörvények sze-
rint zsidónak számított. A sors kegyetlen fintora, hogy épp abban az évben,
1938-ban, amikor megkeresztelkedett, a zsidótörvények miatt elbocsátották ál-
lásából. Erről Vas leírása szerint a 1970-es évek elején szenzációs hír röppent
fel Budapesten. Vas hivatali főnöke megkérdezte tőle: „Te, mondd...igaz az,
hogy a múlt héten megkeresztelkedtél a Bazilikában, és Rónay György a ke-
resztapád?” Mire Vas így válaszolt: – „Nézd kérlek, a hír igaz. De nem a múlt
héten, hanem 1938-ban, nem a Bazilikában, hanem a tabáni plébániatemp-
lomban, és nem Rónay György, hanem Kassákné és Szentkuthy Miklós voltak
a keresztszüleim” (Sumonyi 1982: 91). Első felesége, Eti halála után évekig két
nő – későbbi második és harmadik felesége - vonzaskörében élt, amire egyik
önéletrajzi kötetének címe, a *Kettős örvény* is utal. Végül ami nem közvetle-
nül életrajzához kapcsolódó kettősség: modernség és hagyomány vonzásában
alkot, hat rá az antik formafegyelem és az avantgárd kísérletek szelleme is. Ez a
kettősség karakterére is jellemző: belső tartása és verhangja összhangban volt
egymással, önmagával mindig azonos lényét azonban „nem átszötték, hanem
alkották az ellentétek, a szellem DNS-láncai gyanánt”, és ezek a szöges ellenté-
tek békésen megfértek egymással, „sőt, feltételezték egymást”(Ács 1992: 493).
Vas megrendítő józansággal és lefegyverző őszinteséggel tárja fel saját szellemi
fejlődésének paradoxonait, ugyanakkor művéből és személyiségéből olyan szer-
vesség és folyamatosság árad, „ami a radikális és erőszakos vagy-vagyokon túl
az egyesítést, az összekötést, a szelíd és ironikus összeillesztést mozdítja elő egy
hasadásokra, kíméletlen s olykor indokolatlan szétválasztásokra hajlamos kö-
zegben, országban és században” (Balassa 1992: 556).

Hat kötetbenⁱⁱⁱ megjelent életrajzi regényciklusában új műfajt teremtett, ha lehet használni ezt a kifejezést valami olyasmire, amit azóta szinte senki sem csinált utána. Esszének, szépirodalomnak, történelmi dokumentumnak, fikciós prózának, önéletrajznak különleges és lebilincselő elegye varázsolja el hosszú köteteken át az olvasót. Réz Pál szerint ezekben a „regényekben” a szerző Kaszák, Villon, Bethlen Miklós, Goethe, Szt. Ágoston, Agatha Christie (!), Proust, Tacitus technikáit ötvözi. Stílusának különleges varázsát többek mellett az adja, hogy minden témáról, köztük bonyolult esztétikai kérdésekről is világosan, kristálytisztan fogalmazással, közvetlenül, természetesen beszél, mintha a világ legegyszerűbb dolgairól társalogna. „Vasnál épp az a megragadó, hogy nem katedrarról prelegál, ködösen és nyakatekertten, hanem fesztelenül és közérthetőn szól a legbonyolultabbról is” (Réz 1997).

A műfordítás jelentősége

Műfordítói pályája

Vas irodalmi tevékenységének talán legnagyobb része műfordítói munkával telt. Mindent fordít: prózát, drámát, lírát, Shakespeare-től Whitmanig, Ginsbergig. Csak néhány név a sokból: Villon, Molière, Goethe, Defoe, Schiller, Fontane, Steinbeck, Maugham, Eliot. Az 1955-ben kiadott *Hét tenger éneke* című műfordítás-gyűjteménye a legkülönbözőbb korok és égtájak kiemelkedő költőinek káprázatos kaleidoszkópja: görög, latin, perzsa, arab, angol, francia, orosz, német, spanyol, amerikai, török versek szerepelnek benne. Több nemzedéknek is életre szóló élményt nyújtott e fordításkötet, hiszen megjelenésének idején nem nyílt kilátás hét tengerre.

Számos műből nem készült újabb fordítás, ezeket ma is az ő átültetésében élvezhetjük, több dráma ma is az ő szavaival szólal meg magyarul, többek között Shakespeare *III. Richárdja*, a *Velencei kalmár* vagy T.S. Eliot drámája, a *Koktél hatkor*. Borbás Mária például egy a Shakespeare-összes 1955-ös és 1988-as újrakiadásáról szóló interjúban azt nyilatkozta, hogy örök értéknek tekinti Vas III. Richárdját, és nem hiszi, hogy bárki felülmúlhatná azt (Szele 2002). Vas a műfordításaival számos író, költő életében primer élményként szerepel, amint megtudjuk többek között a halála után megjelent emlékező írásokból¹. Műfordítói nagyságát mi sem mutatja szebben, mint hogy *A fordító dicsekszik* című esszéjében nem azzal büszkélkedik, hogy ezt így, azt úgy tudta lefordítani, hanem, hogy milyen sok csábító lehetőségről mondott le. Idegenkedett például Victor Hugo verseitől, és Burns dalaira, Verlaine, Rimbeaud verseire sem volt ráhangolva, Poundot pedig nem is akarta fordítani. Egyes színdarabokról is lemondott: visszautasította a *Rómeó és Júliát* (Vas 1974: 597–599).

¹ Holmi 1992/4

A műfordítás összefonódása az élettel, a történelemmel

Vas mindig is hangsúlyozta, hogy Magyarországon, nem úgy, mint a nyugati irodalmakban, a legtöbb érdemleges költő fordított is. „Nem hiszem, hogy van ország, amelyiknek az irodalmában olyan fontos szerepe van a fordításnak, mint a miénkben. [...] Igen, szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a magyar irodalom fordítással kezdődik. És tegyük rögtön hozzá: voltak olyan sötét évek, amikor úgy látszott, hogy fordítással is végződik, mert a költő nyíltan és közvetlenül nem mondhatta el, amit akart, hanem a magyarrá tett idegen vers csatornáiba kellett futtatnia leglényegesebb mondanivalóit.” (Vas 1969: 59) Ő pedig valóban így tett a személyi kultusz éveiben, amikor nem publikálhatt: 1948–1956-ig kizárólag fordított. Ebben az időben a fordítás volt az erkölcsi fedezete és anyagi megélhetésének alapja. *A fordító köszönete* című, fordításkötete élére iktatott, 1952-ben írt versében önti szavakba, hogyan „használja fel” a világirodalom nagyjait a saját gondolatai kifejezésére. A fordítás volta-képp diktatúra-ellenes, illetve felszabadító funkcióját emeli ki.

*Köszönöm nektek, nyájas óriások,
Hogy elnémulva sem hallgattam el,
Hogy tiltott hangom hangotokon át szólt,
Schiller és Goethe, Shakespeare, Molière!
Én nem zengettem el teli torokkal
A hazugság dagályos énekét,
Inkább csak lopva, idegen sorokkal
Rejtett tudásom egy-egy részletét.*

*Míg Nero rémuralmát fordítottam,
Elöttem működött a mostani,
S a tacitusi tömör mondatokban
A magamét tudtam elmondani.
[...]
Hazudik, aki él, nálunk csak az beszélhet,
Akiről azt hiszik, balzsamos múmia,
De titeket magyarul újraéltet
Akaratom eleven árama.*

A műfordítás és az élet összefonódása, párhuzama már nagyszabású fordítói életműve kibontakozásának kezdetén kimutatható. Villon fordításába azért vágott bele, mert bosszantotta Faludy „hamisítványa”, ami 1937-ben jelent meg könyv alakban az Officina Kiadónál. Hogy a költők közül sokan hogyan viszonyultak az átköltésekhez, egy Vas által elmesélt történet példázza. Amikor együtt mentek munkaszolgálatra Radnóttal, „ásás közben az emberek minden összebeszélés nélkül elkezdték Faludy Villonját szavalni. Csak Radnóti ripakodott rájuk: - Van pofátok ezt a hamisítványt gajdolni, mikor itt van köztünk Vas Pista, aki lefordította az igazi Villont?” (Vas 1990: 132. Kurzíválás: V.O.) Az

„átköltések” sikere nyomán kitörő divatláz kezdetben elveszi Vas kedvét Villontól, de amikor meglátja, barátai körében is milyen népszerű, elkapja a fordítás becsvágya. „Nem azért, mintha ezzel az igazi Villont akartam volna fölmutatni a hamissal szemben. Hiszen [...] a hamisítottnál előbb jelent meg magyarul az eredeti: Tóth Árpád két balladája, József Attila két nagyszerű fordítása, és főleg Szabó Lőrinc tíz balladája, mely külön füzetben is megjelent, és volt akkora sikere, amelyet igazi, komoly költészet egyáltalában elérhet. Ha ők nem tudták visszatartani a közönséget a hamisítványtól, hogy remélhettem volna én ilyen visszafordító hatást?” (Vas 1984: 326) Belefogott tehát a *Nagy Testamentumba*, és folyamatosan javítgatta, csiszolgatta fordítását.

*A harmincadik életévben
Minden szégyenemet kiúttam,
Sem bölcsen, sem bután egészen,
Sok szenvedéstől zaklatottan...*

Úgy érezte, ez róla szól, bár ő még csak egy híján volt harminc éves. Később sutának találta az első megoldást, és átírta:

*Én már harmincéves koromban
Mindent kiúttam, ami szégyen,
Egész bölcs nem vagyok, azonban
Nem is vagyok bolond egészen.*

Még később a második sort kijavítja:

Kiúttam mindazt, ami szégyen

Egyelőre nem fordult meg a fejében, hogy fordítását kinyomtathatják: magának csinálta, „gyakorlásul és vigaszul”. Mindez ugyanis 1939-ben, élete egyik mélypontján történt, első felesége, Eti halála előtt, állásából elbocsátva. „E magányos azonosulás közben tanultam meg azt a leckét, aminek tíz év múlva olyan nagy hasznát láttam: hogy az ember fordítással is elmondhatja a magáét, ha nem tudja, vagy nem akarja – vagy nem engedik – a maga nevében kimondani” (Vas 1984: 328). „Olyan keserűség volt bennem, amire akkor még nem volt hangom, de amit Villonon keresztül el tudtam mondani – és kicsit megkönnyebbültem tőle” (Vas 1978: 226). Utószavában lerója háláját elődeinek: Tóth Árpádnak, József Attilának, Szabó Lőrincnek. Már csak Szabó van az élők sorában akkor, ezért felhívja telefonon, és megkéri, írjon előszót a fordítása elé. Szabó Lőrinc azonban kereken megtagadja a kérést. Ennek oka csak két héttel saját fordításának megjelenése előtt derül ki, amikor Vas könyvet kap postán: a *Nagy Testamentumot*, Szabó Lőrinc fordításában, a fordító dedikációjával. „Vas Istvánnak szeretettel és magyarázatul, hogy miért nem írtam előszót az ő fordításához.” Mindkettőjük fordítása hetek alatt elkelt.

Radnóti-val közös Apollinaire-kötetük a németek párizsi bevonulásának idején jelent meg, ami szintén némi vigaszt nyújthatott a vigasztalanságban. A kötet

előszavában Cs. Szabó László már utal a francia bukásra, mivel az utolsó pillanatban írta, amikor a könyv már a nyomdában volt. Vast a hajdani avantgard eltorzított, dallamtalanított Apollinaire-képe is sarkallta a francia költő fordítására, hiszen addig a „buzgó, de bizonyára botfűlű fordítók” úgy magyarították, hogy szabályos versformáit eltüntették, rímeit mellőzték, jellegzetes dallamát semmibe vették (Vas 1984: 148). Ő pedig ezzel szemben – ahogy Villon esetében is tette – az *igazi* Apollinaire-t szerette volna megmutatni magyarul. Apollinaire-fordításait Tandori Dezső így jellemzi: „Ezek magyar verssé vált szövegek a légi semmiből – egy másik költőországból” (Tandori 1992: 537).

Shakespeare *VI. Henrik* című királydrámáját 1944-ben kezdte fordítani, „és mennyire szívemből kezdek el: 'No, feketedj el, ég, nap, éjre változz!', s a razziáktól rettegés közben milyen könnyen győztem az átkozódásait!” (Vas 1974: 567) A Franklin Társulat az új Shakespeare szerkesztésével Halász Gábort bízta meg. Vas irigyelte Radnóti Miklóst, akire a *Vizkereszt* jutott, míg rá a *VI. Henrik*. Ez volt a leghosszabb szöveg, mintegy tizenötezer sor. Levélben panaszkolt el Weöresnek, hogy a darab zsúfolt és zavaros, nem a legnagyobb Shakespeare-darab, de Weöres, akire a *VIII. Henriket* osztották, lelkes levélben válaszolt, hogy inkább örülnie kellene, mert ez Shakespeare legnagyobb műve, persze „zsúfolt és zavaros, mint maga a történelem és általában az élet” (Vas 1990: 89). Újévkor állt neki a munkának, többek között azért, mert valami gyermeki babona folytán úgy érezte, hogy akkor majd rátalál a hangra, formára, sőt, az egész év Shakespeare jegyében telik el. „Elképzelttem, hogy micsoda gyönyörűségeken nehéz töprengés lesz az első Shakespeare-sor magyar szavait megválogatni és beleszorítani az ötös jambusba. De nem értem rá gondolkodni. Azonnal, habozás nélkül írtam le első Shakespeare-soromat. [...] Arra nem gondoltam volna, hogy ez az első sor nem a formai megoldásával, hanem a tartalmával fogja rányomni pecsétjét az egész elkövetkezendő évre” (Vas 1990: 91). Közben Egon Friedell háromkötetes művét fordítja: *Az újkori kultúra történetét*. Egyik nap tehát Friedellt diktál azonnal írógépre, másik nap – saját kifejezésével élve – Shakespeare-rel folytat teniszjátékot: a nagy angol költő által ütött labdát kell visszaütnie. A kenyérkereső munka és a műfordítás közti szünetekben pedig verset ír.

*S ha számvetés meg fordítás között
Tíz percre ledülök,
És hálót sző a pók, a fáradt agy,
Mindig te vagy
A szép zöld dongó, akit megfogok,
A lehetetlenség, mely fellobog,
És te vagy minden kép és gondolat
Húnyt szempillám alatt.²*

² Részlet a *Füstön át* c. verséből, melyben Szántó Piroskára utal (Összegyűjtött versek I. 1930–1945. Holnap Kiadó 2000.)

A vészkorszakban felbontották vele a Shakespeare-szerződést, és Vajda Endrével, néhány évvel fiatalabb nemzedéktársával kötötték meg, aki minden felvonás után felvette helyette és átadta neki a honoráriumot. 1944-es naplójegyzeteiből megtudjuk, hogy Shakespeare a reménytelen és a reményteljes időkben is a legszívesebben látott vendég: „Ruháim, fehéreműim, konzerveim, dohánytartalékom után a házmesterné, hallom, írógépemet is ellopta. Hiszen tudtam, hogy ha megmaradok, nehéz új életet kezdenem. De ezt az új életet azért titokban úgy képzeltem, hogy a kifosztott szobában rögtön leülök a géphez, tovább fordítani Shakespeare-t” (1978: 129). Nagyjából így is történt: rögtön a felszabadulás után Shakespeare-rel folytathatja életét. Major Tamás, a Nemzeti Színház igazgatója felkéri a *III. Richárd* fordítására. S „amikor életem keretének romjai között belevágtam: *York napsütése rosszkedvünk télét/Tündöklő nyárrá változtatta át* – mennyire a magamét mondhattam vele!” (Vas 1974: 567)

A forma kérdései - gondolat és forma

Vas fordításszemléletére jellemző nézete, hogy a versben található gondolatok egyben formai elemek is, akár csak a rím vagy a kép, sőt, nyelvilleg, formailag még kötöttebbek is azoknál.

„Ez a fordítás közben derül ki igazán: rím helyett másik rím található más nyelven is, a kép többnyire közvetlenül és minden devalváció nélkül átültethető; a gondolat viszont (amely pedig a közhiedelem szerint a legnemzetközibb, tehát legkönnyebben fordítható eleme a versnek) nyelvi kötöttségéből és verselési elrendezettségéből kiragadva – hacsak kivételes fordítói tudás és fordítói szerencse át nem segíti – az idegen közegben rendszerint lapos közhellyé csökken [...]” (Vas 1978: 206). Következésképp a legnehezebb feladat bölcséleti munkákat fordítani: Vas meggyőződése, hogy bár a német költészet rengeteg remekműve olvasható elsőrangú fordításban, Schopenhauer világraszóló teljesítményei idétlenül szólnak magyarul.

Hagyományos és modern

Hol a határ a versben forma és nem forma között? Mi a hagyományos és mi a modern? Vas példákat sorol fel, hogyan alakul modern és hagyományos fogalma és tartalma a történelem folyamán. Az ősi magyaros verselés például igazi magyar hagyomány, de amikor az európai verselés mód száz éve után a modern szabad vers is uniformizálódott, Vas nemzedéke a kötelező korszerűségtől, a megunt újtól a szinte tiltott régi felé menekült. Amikor a 20–30-as években Illyés Gyula, József Attila visszatérnek az ősi ritmusokhoz, az ismét forradalmi újítás volt. Saját kísérlete is, hogy klasszikus versmértékben alkosson, úttörő vállalkozásnak mondható. „Klasszicizálás és kísérlet, ez így együtt paradoxonnak hat, holott a harmincas évek elején fölleveníteni a hexametert költőileg valójában kísérletjellegűbb vállalkozás volt, mint az avantgarde Európa-szerte gyakorolt, sőt megmerevedett hagyományait folytatni” (Vas 1984: 124). Kassák

például József Attila *Nincsen apám se anyám* című versének formai megoldásairól megvetéssel nyilatkozott, kéziratait pedig annak idején ezzel adta vissza: „Rímes verset nem közlök.” (Bár ehhez hozzá kell tennünk, hogy kezdetben sokan mások is ügyetlenkedő, esetlen játéknak ítélték József Attila formaművészetét.)

Vas nem látja tehát értelmét annak, hogy a modernséget és hagyományt összevegyessük és szembeállítsuk egymással. „Nem ismerek ma érvényesebb művészi hagyományt a modernségnél”, mondja egy olyan országban, ahol a hivatalos kultúrpolitika hosszú évtizedekig politikai jelentőséget tulajdonított a formának, és ugyanazokat a törekvéseket hol bolsevista dekadens, hol polgári dekadens jelzővel illette (Vas 1978: 210).

Bár Vas szerint csak látszólag és a metronóm mértékével tudjuk az antik verselést utánozni, nem pedig lényegében, mivel nem tudjuk ugyanazt a természetességet elérni, mégis szembeszáll azokkal az előítéletekkel, hogy a magyar nyelvben egyes versidomok nem természetesek, vagy nem mondhatóak. „Pedig nyugodtan megbízhatunk a magyar nyelv és a magyar vers asszimiláló erejében: aligha képzelhető el versforma, melyet be ne tudna fogadni, magába ne tudna olvasztani. [...] Weöres Sándor kezében még az indiai *sloka* is magyar versformává változik” (Vas 1974: 550–551). Hiszen ismerjük a pesti feliratot, melyet Devecseri idéz annak bizonyítására, milyen természetes a magyar nyelvnek a hexameter. „Gépjárművezető igazolványok kiadása”, melyben még a sormetszet is a helyén van!

Filológus-költő párbaj

Horatius összes versének kétnyelvű kiadása nagyhatású vitáirát³ megírására ösztökélte, melyben szembeszáll a „filológusok rémuralmával”. Sznobizmusnak tartja, hogy a klasszikus fordítások területe rezervátum, melyet egyre jobban elkerítenek a filológusok. Szigorú metrikai, verstani szabályokat hoznak, melyekkel a fordítás hűségét kívánják erősíteni, a merev metrikai pontosság, a formatapadás pedig a megértés, a magyarosság kárára megy, és papírízű verseket eredményez. Vas latin versfordításait a filológusok szigorú metrikai ellenőrzésnek vetik alá, és többek között a neveket latinos kiejtéssel követelik a fordításokban, szintén a hűség nevében. Ez azt eredményezi, hogy például Vénuszt rövid e-vel kell ejteni, Catót, rövid a-val, Cupidó helyett Cupído-t kell írni, és így tovább. Vagyis meggyökeresedett, polgárosult szavakat szeretnének kisöpörni a magyar nyelvből. Vas gúnyos analógiája: mi lenne, ha francia versek fordításában Párizs helyett *Parí*-t ejtenénk, angol versekben pedig London helyett *Ládn*-t? A Horatius kötetből ennek a formahűségnek a nevében maradtak ki remek költői fordítások.

³ *Horatius olvasásakor*. Vas 1969: 137–168.

Ne úgy, mintha Magyarországon írták volna?

Vas tehát a papír ízű filológus-fordítások ellenzője. Ellenzi a kifacsart szórendet, szintaxist, az érthetetlen szófűzést, többek közt az említett teljes Horatius-kiadásban. Az egyszerűséget, érthetőséget tartja fontosabbnak, mint a teljesen tiszta verselést. Olyannyira idegenszerűnek tartja ezeket a megoldásokat, hogy ironikusan megjegyzi, e kötet olvasásakor mindig a latin eredetit kellett elővennie „puskának”, hogy megértse a magyar fordítást!

Devecseri Odüsszeia-fordítása kapcsán azonban megbűvöli a különleges szóképzés (nem idegen szintaxis!), amitől Devecseri szövege mintha néhány méterrel a magyar nyelv, metrum és költészet talaja fölött lebegne. Tehát nagy fordítás akkor jön létre, „amikor az idegen lángelme, remekmű a magyar nyelvnek, versnek, elbeszélésnek addig ki nem próbált, rejtett lehetőségeit szikráztatja fel” (Vas 1974: 556). Műfordításszemléletének alapvető tétele, hogy a jó fordítónak az idegen versből magyar verset kell csinálni, „de ne úgy, hogy egy eredeti magyar verssel össze lehessen téveszteni, ne úgy, mintha Magyarországon írták volna, hanem benne legyen az idegen költő minden egyéni sajátossága, s ezen túl az is, hogy angol, francia vagy német vers” (Vas 1974: 565). Itt is megjelenik a Vas Istvánra olyannyira jellemző többdimenziós szemlélet, a szellem kétfelé húzása. Hiszen egyfelől azt mondja, az erős hatású fordítás szervesen beépül a befogadó irodalomba, „együtt lélegzik kora legjobb magyar költészetével” (Vas 1969: 149), megtermékenyítő magyar mű lesz belőle; másfelől legyen némileg idegenszerű, más, mint az eredeti magyar művek, mivel hazugság lenne azt a látszatot kelteni, hogy az idegen mű például az Alföldön vagy más magyar tájon jött létre. Tehát a jelentős fordítás nyelve újító, ugyanakkor a fordítót hódító útjára „valamiképpen a mi korunk legerősebb sodrású költészete is elkíséri” (Vas 1969: 63).

Ezzel az igénnyel lát hozzá maga is T. S. Eliot fordításához, akit Apollinaire mellett a modern költészet egyik fő irányadójának tekint. Szemléletét összeveti őket a már gyakran említett kettősség, ez esetben a „konzervatív szemléletű modernség” paradox áramlata (Vas 1969: 214). Vasnak nagyon sokat jelent, amikor 1959-ben személyesen találkozik Eliottal Londonban. A legnagyobb élő angol költőnek tartja, sőt, a világ azidő szerint legnagyobb költőjének, akiről először Babbitstól hallott. Ezután 25 évig foglalkozott a műveivel. Eliot karakterét Babitséhoz hasonlítja: ugyanaz a zavar, érzékenység, nyugtalanság és félelem, azzal a különbséggel, hogy az angol költő megszerezte a „bankári” külszín vértjét (Vas 1969: 206–212).

Vas fordítói pályájának az *Átokföldje* (*Waste Land* 1922) „talán legnagyobb erőpróbája volt: a fordító szeretetével és önfeláldozásával felelni arra a kihívásra, mellyel ez a sokrétegű, ravasz mélységű és szédítő távlatú mű izgatta költői eszközeimet és észjárásomat” (Vas 1969: 214–215). Fordítása közben - fordításszemléletének alapvető tételéhez igazodva – maga is „olykor némi szelíd erőszakot” követ el a magyar nyelven, új lehetőségeket fedez fel, hajlítgatja a nyelvtant, megoldásait azzal indokolva, hogy ez a „filozófiai ihletésű költészet elég nagy ellenállást keltett a magyar nyelv és mondattan konkrét közegében” (uo. 216–217).

A túlságosan honosító fordítást elveti, bár megjegyzi, hogy példaképe, Arany János, még a dialektusok visszaadására is képes volt. Aristophanes *Lysistratéjában* a spártai nő például a következőket mondja:

*S az enyém, ha möggyün is olykó' csatábu',
Paizst ragadva mömmög e'rópú –*

Vas meggyőződése azonban, hogy Arany kivétel, más fordítóknál ez nemigen sikerül. „Bevallom, engem mégoly művészi fordításokban is zavar, ha orosz regényekben szögedien szentségölnek, ha a színpadon strimflis, parókás francia lakájok dunántúlian rossebeznak” (Vas 1974: 553).

A fordítás: magyarázat

A fordítás által lehet igazán megérteni az idegen művet, vallja, vagyis akkor ért meg ténylegesen egy verset, ha lefordítja. „Hogy Vas István megértse Blake kedves versét, amit betéve tud angolul, ahhoz le kell fordítania, mert akkor tudja csak igazán, hogy van ez a vers megcsinálva” (Lator 2008: 138). Ahhoz, hogy egy idegen költő világában otthon érezze magát, művéből valamit le kell fordítania, átengednie a magyar nyelv és a saját költészetének világába.

Fordítani – ezt régi magyar nyelven úgy mondták: *magyarázni*; a 15. században talán nem is volt más szó rá, érvel Vas. „Különös, hogy a magyar nyelv a fordítás folyamatának és jelentőségének egy mélységes összefüggését rögzítette ezzel a szép szóval s értelmének tágításával. Az igazi fordítás mindig *magyarázat* is: a vérbeli fordító akarva-akaratlanul közli benne a maga véleményét, felfogását [...] ebből következik az is, hogy egy műnek *elvben* nem lehet végérvényes fordítása.” (Vas 1974: 568–569). Ezért, bár a jó fordítás nem avul el, mégsem fölösleges minden korszakban ismét lefordítani az örök értékeket, hiszen azoknak szüntelen újabb és újabb magyarázata születhet. A világirodalom remekeit tehát akkor is kívánatos újra meg újra lefordítani, „ha nem tudjuk felülmúlni az előző fordítást, mert ezeknek az örökké izgalmas remekműveknek minden kor új válasszal vagy magyarázattal tartozik – s a legközvetlenebb válasz és magyarázat a fordítás” (Vas 1969: 61).

A fordító egyénisége

Vas felosztása szerint vannak fordítók, akik a rokon lelket keresik a fordított műben, és vannak színészlelkű fordítók, akik mindig bele tudják magukat élni az adott szerző stílusába, gondolkodásmódjába. Találó analógiája: miként az alvilági árnyakat úgy lehet életre hívni, hogy vérrel itatjuk őket – ez a fordításra is áll: a világirodalom nagy árnyainak saját vérünket kell adnunk, különben vér nélküli, lélek, szenvedély, egyéniség nélküli lesz a fordítás.

Felfedezte azt a paradox jelenséget, hogy egyes nagy fordítók azért kezelik a saját egyéniségüket olyan nemtörődöm módon, mert fölényes biztonság

van bennük, hogy az úgyszólván benne lesz a fordítás egészében. Más fordítók pedig csak a saját hangnemet, stílusukat képesek átvinni az átültetett műbe, s bár „nagy nyelvi erővel, költőiséggel és természetességgel fordítanak, csak éppen a hangnem jelzésére és következetes megtartására nem képesek s fordításukban a világirodalom legkülönbözőbb klasszikusai ugyanazzal a hangszínezettel és lélegzetvétellel szólalnak meg” (Vas 1974: 544–545).

A fordítók szóbeli nyelvtudásáról szólván Vas önéletrajzi regényciklusának egyik kötetében bevallja, hogy amikor szembekerült az angol kultúrattal, és bemutatott neki mint a *III. Richárd* fordítóját, egy szót sem tudott kinyögni, nem értette, amit mondtak neki, és azután, ha egy angol közeledett felé a társaságban, igyekezett feltűnés nélkül messzebb jutni (vö. Vas 1974: 540).

Magasztalja a fordítói alázatot, a fordító láthatatlanságának követelményét, ugyanakkor tudatában van, hogy minden fordításon akarva-akaratlanul is rajta van a fordító egyéniségének lenyomata. Walter Widmer 1959-ben megjelent *Fug und Unfug des Übersetzens* című könyvéről írt esszéjében szinte irigykedve jegyzi meg, hogy Nyugat-Németországban publikálnak könyvet ilyen témában, Magyarországon meg nem, pedig ott nem is annyira közügy és nemzeti ügy a fordítás, mint nálunk. Az eszményi fordító Widmer ábrázolásában „kétségkívül különböző képességek vegyülete. De mindenekelőtt egy tulajdonságra van szüksége: szinte rendellenes átélési képességre, majdnem túlcigázott érzékenységre, hozzá kritikus, éber és rugalmas észre, és olyan általános tudásra, amely – nem pusztán filológiai tekintetben – mélyen a felszín alá tud hatolni. Szóval, a fordító valami ritka rendellenesség: nagyon érzékeny idegcsomó, rendkívül tudatos önellenőrzéssel és olyan szívós természettel, amely minden fertőzésnek ellenáll” (idézi Vas 1974: 582). Vas István minden kétséget kizáróan ezt a fordítótípust testesítette meg, bár, ha élne, minden bizonnyal remekbe szabott megfogalmazással, találó szavakkal tagadná ezt.

Irodalom

- Ács M. 1992. Quo Vadis? *Holmi* 4. 492–496.
- Balassa P. 1992. Önismeret és ellenanyag. *Holmi* 4. 554–557.
- Faludy Gy. *François Villon balladái Faludy György átköltésében. Az utolsó szó jogán.* <http://mek.oszk.hu/00500/00528/00528.htm>
- Hegedűs G. *Vas István.* <http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/eulira/vas.htm>
- Kosztolányi, D. 2002. *Nyelv és lélek.* Budapest: Osiris.
- Lator L. 1992. Vas István és a halhatatlanság. *Holmi* 4. 503–507.
- Lator L. 2008. Nyelvi álarok. In: Jeney É., Józán I. (szerk.) *Tizenhárman a fordításról.* Budapest: Balassi.
- Réz P. 1997. *Vas István regénye – akkor és most.* www.beszelo.c3.hu/97/10/vasi.html
- Sumonyi Z. 1982. *Vas István. Arcok és vallomások sorozat.* Budapest: Szépirodalmi.
- Szele B. „Mi Shakespeare-t akarjuk kiadni.” *Szabadpart.* 27. szám. www.kodolanyi.hu/szabadpart/27/index.html
- Tandori D. 1992. „Száll az idő itthag engem”. *Holmi* 4. 533–539.

Források

- Vas I. 1969. *Megközelítések*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas I. 1974. *Az ismeretlen isten. Tanulmányok/1934–1973*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas I. 1978. *Összegyűjtött munkái 6. Körül-Belül. Tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas, I. 1984a. *Nehéz szerelem. Harmadik rész. Miért vijjog a saskeselyű? I.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas, I. 1984b. *Nehéz szerelem. Harmadik rész. Miért vijjog a saskeselyű? II.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas, I. 1990. *Azután. Második kötet*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Jegyzetek

- ⁱ „Egész életműve csupa viharos mozgalom, mégis: alaptermészete a rend. [...] ez lehet a magyarázata, hogy olyan hamar hátat fordított a költői értelemben rendetlen avantgárdnak (Lator 1992: 503–504).
- ⁱⁱ „Ma már a magam kísérleti hexameterének legfőbb értelmét abban látom, hogy kedvet csináltak Radnótinak az ő annyival tökéletesebb hexameteréhez [...]” (Vas 1984a: 142)
- ⁱⁱⁱ Önéletrajzi regénye utolsó, tervezett, *Feloldozás* című kötete bevezető fejezeteit a *Holmi* 1992. évi 4. és 5. számában olvashatjuk – amennyi elkészült belőle 1991 nyarán.